

הרב יהושע ענבל

מח"ס יורה דעה, מודיעין עילית

תשובות להערות על מאמר 'סלע המחלוקת'

להלן כמה תגובות שקיבלתי על מאמרי 'סלע המחלוקת' – שלש מחלוקות בתולדות ההלכה שהתפרסם בישורון לג (עמ' השיירתשפה), עם תשובותי עליהן.

שאלה:

אשר במאמרו ברא שחקים וכתב "בעצם ההבדל בעיון בין ש"ך לט"ז הכירו הפוסקים בדורות הבאים שבד"כ המנהג כש"ך", ובהערה מביא מעבוה"ג בשם רוב הרבנים.

לא יפה עשה שמייהר לפסוק כן כאילו בטל כל מנהג אחר, וידוע שמנהג גרמניה היה לפסוק כט"ז, ועי' במאמרו של הגאון המפורסם רי"ח סופר "בענין הלכה במחלוקת רבותינו הט"ז והש"ך", בישורון י"ז, ובספרו חלק יעקב ח"ו, שמביא מקורות רבים לנושא.

תשובה:

הנה מנהג זה שהזכרת, שרשו מעולל ביוניית נכוחה, ואין לו שום יסוד, והיות ובנושא זה ובעוד נושאים, ראיתי דברים מעורבבים בספרי היסטוריה רבים, חדשים גם ישנים. אמרתי להאריך מעט:

באנציקלופדיה לחכמי ישראל, של פרופ' יעקב מרגליות, בערך רבי שבתאי כהן (הערך נכתב ע"י ד"ר שלמה טל), נכתב: "על פי רוב פסקו רבני פולין וליטא כש"ך, ורבני אשכנז כט"ז". (משפט זה הועתק לאנציקלופדיות שונות בזמננו כגון לאנציקלופדיה העברית, בערך ש"ך, שנכתב ע"י ההיסטוריון פרופ' אלחנן ריינר: "מנהג רבני גרמניה לפסוק כט"ז", וכן לויקיפדיה). אך אין לקביעה זו שום יסוד, אין רמז למנהג אשכנז לפסוק כט"ז (ובמחלוקת המפורסמת על פתוחות וסתומות אין מנהג אשכנז לעשות ס"ת כהט"ז), וכנראה בא טל לטעות זו מכח דברי החיד"א בשם הגדולים שמנהג אשכנז לפסוק כש"ך, וכוונתו כנראה לכלל האשכנזים, ולא דוקא לארץ אשכנז, וכשרשם לו לציון דברי החיד"א, היפך בטעות הש"ך והט"ז, וממילא הסיק שהוא רק מנהג ארץ אשכנז, כי ידוע שמקובל כש"ך.

והנה בהגהות מנחם ציון לשה"ג הביא דברי מהר"ם מדיסלדורף שכתב בשו"ת סי' כ' "היות כי עיקר לימודינו בש"ך אשתמיט מינאי דברי הט"ז, ומי יקל ראשו נגד שר המזריח לעולם בתורתו", וכן הגאונים בעל שו"ת אבן השהם מ"ח ומעיל צדקה י"ז נוטים יותר לדברי הט"ז, וכ"כ הגאון בעל ההפלאה דברוב ארץ פולין פוסקים יותר כט"ז", ע"כ. מביא דבריו ר' י"ח סופר (במאמרו "בענין הלכה במחלוקת רבותינו הט"ז והש"ך", בישורון יז ובספרו חלק יעקב ח"ו), וכותב: "הרי לנו מסורת אחרת על בני אשכנז שפוסקים כט"ז ולא כש"ך", וכתב שלא מצא דברי ההפלאה.

אמנם באמת מלבד דברי ההפלאה המצוטטים כאן, שאף גדול הזכרנים לא מצאם, אין כאן שום מקור למנהג כזה, והמנחם ציון גיבב דברים שלא מן הענין. מהר"ם דיסלדורף כותב להדיא שעיקר לימודו בש"ך ולכן לא ידע דברי הט"ז, ואיך יעלה על הדעת שעיקר לימודו יהיה בספר שאינו פוסק כמותו? ואין הנדון שם כלל בפלוגתת ש"ך וט"ז, ולא מוזכר שם הש"ך בכל התשובה, אלא שנשאל שאלה והתיר, ואשתמיט מיניה הט"ז שאוסר, כי לא היה רגיל לעיין בט"ז ("כן היה נ"ל ברור עד שלא דקדקתי לעיין אפי' בהגה שם") ואחרי שראה שהוא בט"ז עיין וברק שיש לו מקור ושורש ("ואחר שכדבריו כ' הט"ז ושמתי הדברים אל לבי וכשבאתי לביתי בחדרי תורתי מצאתי שכדבריו כן הוא"), ושם בתשובה מסתייע על הגהות לשחיטות של ר"ץ, "כי בעל הספר הזה גדול הדור היה והש"ך סומך עליו כמה פעמים לחלוק על ראשונים", ושם בהמשך התשובה פוסק כש"ך נגד הט"ז מבלי שום נימוק "ואף שהט"ז מטריף כבר פסק הש"ך שם סק"ג דכשר והחזיק בדבריו בנקוה"כ". ודברי המעיל צדקה הוא להסכים לט"ז במקרה מסויים. ודברי אבן השהם סי' מ"ח ג"כ אינם שייכים כלל לנושא, ודן שם בחדוש הט"ז להקל בנקב המצוי בעגלים, ובסי' מ"ח כותב "כבר הורה זקן", אבל כוונתו להוראת המחבר רא"ג לחומרא, ודלא כהט"ז, כמבואר בהמשך בסי' מ"ט, ובכל מקרה לא מוזכר כלל הש"ך בתשובה ואינה ענין לכאן.

על כן ברור מדברי שלשה גדולי אשכנז: באר יעקב שמביאו החיד"א, ר"א גוטמכר, ומהר"ם דיסלדורף, שגם בגרמניה תפסו עיקר כש"ך (במאמרו של הרב סופר באו מקורות רבים, אבל יש להבחין בין אלו שכתבו שבחים על הש"ך או על הט"ז, לבין הנדון איך לפסוק במחלוקות שביניהם. ומ"מ יש שם חומר רב על מנהג הספרדים במחלוקות ש"ך וט"ז).

יחם התומים לש"ך

וכל כך נתערבבו כותבי הקורות בדורות קודמים, שהעתיקו זה מזה מבלי להכיר את הספרים עליהם כותבים. כל מעיין בתומים רואה שבא במטרה ליישב דברי הקדמונים כשהש"ך משיג עליהם: (כלשונו בהקדמת קת"כ: "בכל מקום שהש"ך דוחה לדברי קדמונים בקושיא אני אבא בדבריהם ליישבם, כי כך חובתנו ויפה לנו").

אמנם טל שם כותב: "עיקר ההשגות על חיבור הש"ך היו מר' חיים יונה תאומים, וה'תומים' דוחה השגותיו". יש להניח שרוב הלומדים ש"ך אינם יודעים כלל את 'עיקר ההשגות' על הש"ך האלו, כי קונטרס ר' חיים יונה אינו עוסק אלא בסוגיא אחת בלבד (סוגיית דיין שטעה), ובא לברר דברי הראשונים בנושא זה, ולא בא במטרה דוקא להשיג על הש"ך ("אני בא פעם כעוזר פעם כנלחם פעם ככונה פעם כסותר", ודרכו כדרך הש"ך שבכמה מקומות סותר דברי קדמונים). וגם התומים לא בא רק לדחות השגותיו ולקיים דברי הש"ך (כפי שכותב בפתיחת דבריו: "בכמה דברים היטיב אשר דיבר", וראה למשל בתחילת סקי"ב שכותב "הגאון ר' חיים יונה... הסכים עם הש"ך להכריע נגד התוס'... ואין בדבריו ממש נגד חכמי ישראל כאלה", ושם בסיום הפלפול כותב התומים "הכרעת הש"ך נגד הרי"ף אין מכרעת במקום שגדולי עולם כוותיה").

וכנראה נלקחו הדברים מ'תולדות גדולי הוראה' עמ' 81 (מר' שבח קנעביל וינה תרפ"ד) המזכיר את קונטרס רח"י וענינו, כאשר גם דבריו של הנ"ל מועתקים מכתר כהונה של פרידברג (דראהביטש תרנ"ח, בלי הזכרת שמו) וכל מחבר הוסיף מעט הפלגה, עד שבסוף הסיפור נעשה ר' חיים יונה גדול משיגי הש"ך...

והגדיל לעשות ש"מ חאנעס ב'תולדות הפוסקים' עמ' 588 הכותב: "ר' חיים יונה לבש שריון וקשת ויערוך קרב "כנלחם עמו" (לשונו ממש בהקדמת קונטרסו) נגד אמרם ז"ל שאין משיבין את הארי אחר מותו, ותבע מידו עלבון רבנו שבתי הגאון האדיר הנודע מ' יהונתן איבשיץ ויערוך נגדו מלחמת חובה וישם לאל כל טענותיו ותואנותיו ויפורם כאבק דק על פני רוח". בעוד רח"י כותב "פעם כנלחם פעם כעזור", מבלבל הלה את הדברים לעשותו רק "נלחם", ומציגם כאילו הם בניגוד לדברי הגמ' שאין משיבין את הארי אחר מותו, כביכול כל החולק על פוסק שקדמו עובר על הלכה זו... וגם התומים לא רק פיזר טענותיו לאבק, אלא נשא ונתן בדברים, יש שקיבלם ויש שנחלק עמם. בכל אופן, לעשות את התומים למגן הש"ך, הוא הפיכת היוצרות, התומים הוא הראשון שקם בפירוש שיטתי לחור"מ להציג את הצד השני במקום שהש"ך נחלק על הקדמונים (או במקום שדברי הש"ך דחוקים, כפי שכותב בהקדמת קת"כ).

הש"ך משהו השימות?

עוד נכתב באנצ' לחכמי ישראל שם: "הש"ך משתדל להשוות את שיטת המחבר והרמ"א עד כמה שאפשר", משפט זה כנראה לקוח מ'תולדות הפוסקים' של רב צעיר (עמ' 148), אך באמת אין לו שום בסיס, ר"צ מצטט שתי דוגמאות, האחת מסי' ע' י"ד שהרמ"א לא כותב "י"א" כי אין הכרח במחבר להיפך, ומסי' נ"ג (צ"ל י"ג כ') "שהרב הבין דברי המחבר כפי שהבין המחבר עצמו", ושתי אלו אינן ענין לנושא, בראשונה בא לומר דבר פשוט וידוע, שאם אין הרמ"א כותב וי"א, בא להוסיף. ובשניה הוא להיפך, שהדרישה בא לומר שהרמ"א אינו חולק על השו"ע, והש"ך דוחה פירושו שא"כ מה בא רמ"א להוסיף, ומסיק דפליגי. והש"ך כותב כלל בדיוק להיפך, כי גם כשנראה שהרמ"א מסכים עם השו"ע וכותב דבריו דרך פירוש, הוא באמת חולק "וכן דרכו בכמה מקומות" (י"ד פ"א ג', ע' למשל בש"ך ע' י"ד, קכ"א ט"ז). ובאמת כן כתב ר"צ ג"כ על הסמ"ע (עמ' 117) "בנוגע ליחס הרמ"א אל השו"ע, משתדל הסמ"ע תמיד לקרב את דעותיהם... ואפי' במקום שבולטת התנגדות הראשון אל האחרון, הוא מכניס בהרמ"א כוונה דחוקה, כן דרכו ברוב מקומות", וגם הפמ"ג לפי ר"צ (עמ' 195) "משתדל בכל מאמצי כחו לקרב את דרכיהם" (של ט"ז וש"ך), ואולי מרוב רצונו לעשות שלום במרומיו, החליט כן ר"צ על כל המפרשים.

(בכלל ר"צ מתאר את הדברים בהפלגה יתירה ובפאתוס, כך הוא אומר על הש"ך: "ביחוד מרבה להשיב על האחרונים הנ"ל, ומתנפל עליהם במקום שהם חולקים על מחברי השו"ע, ובקנאה רבה הוא מצדיק את שיטותיהם של מחברי השו"ע ומחזק את דעותיהם" (עמ' 149), ומתאימים הדברים למהלך ההיסטורי שהוא מצייר, שבאותה עת חל "נצחון השלחן ערוך". אבל באמת חיבור הש"ך גדול מסנטימנטים כאלו, ומטרתו הוא לברר מחדש את ההלכה מכח הש"ס

והראשונים, ולא תצוייר אצלו מטרה לקיים דברי איזה מחבר, ולו יהיה גדול כהשו"ע. וכן יש לדעת שרוב דברי ר"צ שם מועתקים עמודים שלמים מ'כלילת יופי' ולפעמים גם מלה במלה).

חו"ד וקצה"ח – פירושים לש"ך?

ד"ר טל שם כותב שהחוות דעת הוא פירוש על הש"ך ליורה דעה, וכן הקצה"ח ונתה"מ הם פירושים לש"ך חו"מ. וכמובן אין לזה שחר. כנראה גם זה לקוח מתולדות גדולי הוראה עמ' 93, שלקח מפרידברג מלה במלה, בקטע הפותח 'בדורות שלפנינו הוציאו גאוני עולם ספריהם לברר דברי רבינו הש"ך', ומאי דיוק זה כאילו מטרת החיבורים 'לברר דברי הש"ך' – שבא מרצון הכותב הראשון לדבר על עוד ספרים, אבל להישאר בנושא הש"ך – נעשו בגלגול שני 'פירושים לש"ך', ומועתק הדבר גם בתולדות הפוסקים (חאנעס) עמ' 598, ובאנצ"ע שם.

ר' מאיר בן הש"ך?

פרידברג בספרו כתר כהונה, מעתיק דפים שלמים מקריה נאמנה של פין, אבל מצאנו בין דבריו גם חידוש, הוא מספר על בן של הש"ך בשם ר' מאיר, שכתב חידושים בנקודות הכסף. ואין שום עדות ומקור לר' מאיר זה, ראה באו"י גליון קכ"א עמ' קנ"ב שתמהו עליו. ומצאתי מגילת יוחסין שנדפסה בתשס"ח בתוך 'כתבי הגר"י' ר' יצחק מלאטשוב (נפטר בתקנ"ט), שהעתיק מגילת יוחסין שלו, ושם ציין את ה"מחבר נקוה"כ בנו של הש"ך שהיה אב"ד בקראטשין, עי"ש בהערות שאב"ד קראטשין נקרא ר' מאיר, אבל לא היה בנו של הש"ך. וי"ל שממגלה זו (כידוע היו מעתיקים מגלות כאלו לכל ענפי המשפחה) השתבש פרידברג לחשוב שגם ר' מאיר הזה הוא בנו של הש"ך, ומכיון שידע שעיקר חיבור נקוה"כ הוא מהש"ך, סבר לתקן והחליט שר"מ כתב חידושים בתוך נקוה"כ. אבל כל עצמו של ר' מאיר זה לא היה ולא נברא. עוד שגיאה בולטת של פרידברג: הוא לומד מהקדמת הש"ך לחו"מ 'אני הגבר ראה עני' וכו' על תלאתיו ומסעותיו, בעוד ההקדמה היא מחתנו.

רבנות הש"ך

באנצ"ע שם מרוב שהעתיק מדברי אחרים מבלי מושג בהיסטוריה, וראה שפיארו גודל שמו של הט"ז בעולם לעומת הש"ך, הוסיף שהש"ך אף לא כיהן ברבנות כל ימיו, וזו טעות כי היה רב דהעלישוי, מצבת קבורתו נמצאת שם עד היום, וכן ביהכנ"ס שלו (משמש כמוזיאון).

ואילו בתולדות הפוסקים (חאנעס) עמ' 588 כתב שהש"ך היה גם אב"ד בדעזניץ, אבל אין לדבר שום מקור, ולעיל בעמ' 587 העתיק שוב בטעות את אותו סיפור מאותו מקור מלה במלה, אבל במקום "היה אב"ד" כתב "ישב בק"ק דרעזניץ", ומן הסיפור עצמו מוכח שלא היה רב עדיין, וכן בהעתקת 'מנחם ציון' כתוב רק "ישב בק"ק דרעזניץ", וכנראה חאנעס הבין בפשטות ש"ישוב בק"ק" הוא יושב ברבנות, כמו החופק"ק (וכנראה זה מקור הכתוב ב'מליצי אש', ווראנוב תרצ"ח עמ' 5, ו'משפחות עתיקות בישראל' ת"א תשמ"ב עמ' 218, וכן ב'קשת גבורים', הוצ' מוסד הרב קוק ח"ג עמ' 109, שהש"ך היה אב"ד דרעזניץ, לא יאומן גודל הבלבול בספר זה שמספר איך הש"ך בהיותו בוילנא הפסיד בדין תורה והרב הראהו שמקור פסקו ב'שפתי כהן' על חו"מ, אלא שהש"ך לחו"מ עדיין לא נתחבר אז, ונדפס רק אחר מותו,

וכמובן גם לא יצויר שהש"ך שאין שמיטה נוהגת בו יבא לדין תורה מבלי לדעת מה כתב בנושא זה עצמו, וכנראה מקור הסיפור בשרי המאה להשר מיימון ושם מוסיף "שנדפס שנה אחת קודם לכן"...), וגם בתשו' חת"ס לא"ח סי' פ"ט מוכח שהש"ך רק ישב שם ושלא היה רב העיר, (והחת"ס עצמו היה רב בדרעזניץ וידע קורותיה, רשימת רבני דרעזניץ פורסמה גם בכתה"ע מאנטשפריט, שלא הצלחתי להשיגו אבל ברור שהיה תחת ידי היודעים בזמנו. וכן ברור ממה שהצ"צ היה רב כל מדינת מעהרין, ומבלי רשותו לא היה אפשר למנות את הש"ך גם בדרעזניץ, עי' 'תקנות יהודי מעהרין' עמ' 102, ולכן אם היה הש"ך מתמנה בדרעזניץ, לא היה צריך לברר שוב אחר הש"ך בבואו להעלישו).

וזה מן התכונות המוזרות של חענאס לכפול דברים בלי לשים לב בהעתקתו, וכך גם ברשימת ספרי הרא"ה (ערך 'ספר החינוך' עמ' 261) שכותב "וכן כתב השגות על ספר תורת הבית להרשב"א, אור החיים", כאילו צריכים אנו לאור החיים שיספר לנו על 'בדק הבית', ובהמשך רשימת ספריו כופל: "וחיבר ספר בדק הבית השגות ע"ס תורת הבית הארוך להרשב"א". כי כל חיבורו 'תולדות הפוסקים' לא בא מחמת רצונו לדעת למשל מי חיבר ספר החינוך ואם יש קשר לרא"ה, אלא (כפי שרומז בשער) לכל חבילות הציטוטים המגמתיים שמביא כביכול דרך אגב, בערך ר' מרדכי בנט מניקלשבורג, מוקדש רוב הערך לדיון באישיותו ובמעלותיו של אהרן חורין, בערך על ר"י איבשיץ פרק לעצמו תופסת הסמיכה שנתן לחמ"ד, ובערך על הנו"ב ענין גדול הוא ששיבח את החמ"ד וגם שהסכים על יין לבנון של רנה"ו ובכלל כמה שיבח החכמות, ערך רבינו יונה סובב על גודל החרטה שהתחרט על ביזויו את הרמב"ם והפילוסופיה, ערך רמח"ל יבאיש כל עניני המגידים והחזיונות - ומרוב התלהבותו מתאר את 'דבר שמואל' שהיה קנאי גדול ומגדולי רודפי הרמח"ל "ומת בשנת תנ"ד", אבל הרמח"ל נולד רק בשנת תסז...-, על האר"י יספר איך רבי מנחם לונזאנו חלק על דברים שאמר בצעירותו, ולא זו משם עד שכפלו שלש וארבע פעמים בכל מקום שאפשר, וכך הלאה. בעניני ספרות ותולדותיה, כל הספר צלמוות ולא סדרים, פעמים שפותח בשם החיבור, פעמים בשם המחבר, פעמים בכינוי, חסר יתר וכפל, עקודים נקודים וברודים. אבל במגמת כותבו, הרי עוברת כחוט השני.

כך דרכם של הללו, אחד מביא את האש, אחד מביא את העצים, והכי נכבד קש וגבבא, צבתא דחרש קא גרים, ויזידו להם נזיד. וכמה מוזרים הדברים שאנשים שאין להם מושג על החומר שהם כותבים, מחשיבים עצמם לחוקרים של ספרים שאינם מכירים אותם ומעתיקים זה מזה דברים וקונים אותם בשינוי.

באופן כללי יש לדעת שר"ח דמביצר בעל 'כלילת יופי' היה זכרן גדול ודקדקן בדבריו (וחיבר כמה חיבורים נכבדים בהלכה, ביניהם תשו' תורת חן, ולוית חן על ראבי"ה, אף שעל תואר ראב"ד קראקא שתיאר עצמו היו עוררין, ראה פולמוס מצות מכונה ב'המגיד' כ"ג אדר ב', וי"א ניסן, תרי"ח, שהועתק בכמה קבצים בזמננו. בעל כלילת יופי היה מהאוסרים, ותוך כדי המחלוקת גם עוררו עליו דברים אישיים. ועי' גם בספר 'מהר"ץ חיות' להרשקוביץ, הוצ' מוסד הר"ק, שייחד פרק לר"ח"נ), וגם היה בקי בתוכן הספרים עליהם כתב, וכמה חבילות של ציטוטים הועתקו מדבריו לספרי המעתיקים השונים כמו מנחם ציון, אוצר ישראל (אייזנשטיין), תולדות הפוסקים (חאנעס), תולדות הפוסקים (רב צעיר), וכדו'. אבל הס' 'תולדות גדולי

הלכה' אינו מדוייק, וראה למשל בנידון דידן שכותב: הש"ך נדפס בקרקא שיב', ואולי כוונתו תיב', אבל גם זו טעות. וכן כותב שהנקה"כ נדפס בתנג', והוא שגוי. ואוצר ישראל ג"כ נודע שמחליף את הזמנים ומסדר את הכוכבים, ראה לו בערך ר' יהודה החסיד "חי במאה היב'... אז נכספה נפשו לעלות לא"י ולראות את מרן הב"י... בין תלמידיו ר' אלעזר בעל הרוקח ור' יצחק מוינא בעל או"ז", וכידוע מונה בערך אמוראים את "רב אחא מאקרא דאגמא"...

שאלה:

מש"כ בהערה 74, להוציא מפשוטו דברי החזו"א על המג"א שהוא גדול מפרשי השו"ע, לא נראה, ומשמע שסבר שגדול גם מהש"ך.

תשובה:

כמובן קשה לדעת, אין כאן "דברי החזו"א", אלא מה שרשם הר"ר שמריה זצ"ל בשמו, וקשה לדעת ההקשר. ועי' גם בס' צדיק כתמר יפרח עמ' קמ"ו, שהגרא"ל שטינמן שליט"א שמע מהחזו"א, שאף שאין אדם שאינו טועה, משמים שמרו על הש"ך שלא יטעה. והוא כדברי החיד"א שהש"ך אין שמיטה נוהגת בו.